

ეკა ჩიკვაიძე

ფილოლოგიის დოქტორი,
თბილისის ივანე ჯავახიშვილის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის შოთა რუსთაველის სახელობის ქართული
ლიტერატურის ინსტიტუტის მეცნიერი თანამშრომელი
ელ-ფოსტა: chikvaidzeeka@gmail.com
ORCID: 0009-0002-4096-6427

აბსტრაქტი: საქართველოსა და ბიზანტიის ისტორიაში ჰაგიოგრაფიული (მონამეობრივი) ლიტერატურის ჩამოყალიბება სხვადასხვა კონტექსტითაა ნაკარნახევი: თუკი I-IV საუკუნეებში წარმართულ რომში ტიპური იყო ქრისტიანთა დევნა, ქართულ რეალობაში ამ შინაარსით გვაქვს მხოლოდ ერთი ტექსტი, რომელიც კოლაელ ყრმათა მარტვილობას – მშობლების მიერ ქრისტიანობის გამო წამებულ ყრმათა ამბავს გადმოგვცემს – „კოლაელ ყრმათა წამება“ (მიუხედავად იმისა, რომ წმიდა შუშანიკ დედოფალი სპარსეთის პოლიტიკურმა მოკავშირემ, ვარსქენმა აწამა, ტექსტს მწვალებელთა ეპოქის ტიპურ ნიმუშად ვერ ჩავთვლით). ამავდროულად, ქართულ ლიტერატურაში მწვალებლობის წინააღმდეგ მებრძოლები არ არიან; განსხვავებულია ქართული ჰაგიოგრაფიის კონტექსტი. დამპყრობელი მტრის მიერ წამებული მონამე დამახასიათებელია ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურისთვის (მაგალითად, აბო, მიქაელ-გობრონი, ევსტათი მცხეთელი, დავითი და ტარიჭანი...) ეს ქმნის დაპირისპირებულ წყვილს: გმირი-წმინდა და ანტიგმირი, არაქრისტიანი და არაქართველი დამპყრობელი მტერი. მაშასადამე, ქართული ჰაგიოგრაფიის გმირმა სხვა შინაარსი და იდეა შეიძინა: გარდა რელიგიის დაცვისა, მთავარი გმირი ეროვნული იდეების დამცველთან იყო დაკავშირებული (მაგ. აბო, მიუხედავად არაბული წარმოშობისა, მონამეობრივი ადგილისა და ჰიმნოგრაფებისა და ჰაგიოგრაფების იდეოლოგიური მნიშვნელობის გამო თბილელს ან ისმაელყოფილს ეძახიან).

საკვანძო სიტყვები: აგიოგრაფიული ჟანრის ფორმირება; ქართული ჰაგიოგრაფია; ქართული ჰაგიოგრაფიის გმირი.

* * *

შესავალი: ჰაგიოგრაფია საეკლესიო ლიტერატურის ერთ-ერთი ყველაზე ადრეული და უდიდესი ჟანრია, რომელიც ყველა ქრისტიანული ქვეყნის კულტურული მემკვიდრეობის განუყოფელი ნაწილია. ეს ლიტერატურული ჟანრი ავლენს ბიზანტიური ლიტერატურის გავლენას სხვა ქრისტიანული ქვეყნების ჰაგიოგრაფიულ წერილობით საკითხებზე. ის ასევე განსხვავებულ გამოწვევებს უყენებს, ერთი მხრივ, ბიზანტიელ ავტორებს და, მეორე მხრივ, ქართველ ჰაგიოგრაფებს. განსხვავება ეხება ჟანრის დამკვიდრებას, რადგან ბიზანტიურ ჰაგიოგრაფიაში ეს იყო წამების ქრონიკები, მოქმედების მარტივი ჩანაწერები, ბიოგრაფიები, ისეთივე ტიპისა, როგორიცაა პლუტარქეს ბიოგრაფიები, ენკომიები და თავად წმინდა წერილი. ქართული ჰაგიოგრაფიისთვის კი – ბიზანტიური ჰაგიოგრაფია და წმინდა წერილი.

წყაროების/ლიტერატურის მიმოხილვა: ჰაგიოგრაფიულ ტექსტთა შესწავლისას გამოყენებულია როგორც ქართველი, ასევე უცხოელ მეცნიერთა კვლევები. (ს. ევფიმიადისი, ავერინცევი, ლოსევი, ქ. ჰოგელი, კ. კეკელიძე, ბ. ბარდაველიძე, ბ. კილანავა, კ. დანელია და ე. გიგოლაშვილი, ნ. ვაშაკიძე, ე. ალექსეევა, ა. კისა და სხვა). მათი შესწავლის საფუძველზე შესაძლებელია ახალი კლასიფიკაციის მისადაგება და ტექსტთა შეფასება-სისტემატიზება რაც შესაძლებლობას მოგვცემს, ჩავუღრმავდეთ და პასუხი გავცეთ კითხვებს: რას ნიშნავს კიმენი და რომელ ტექსტებს ვუწოდებთ მათ? არის თუ არა კიმენური შუშანიკის, აბოს, ევსტათი მცხეთელის წამებები და თუ არა, რომელი ტერმინით უნდა მოვიხსენიოთ ქართული ჰაგიოგრაფიის უმეტესი ნაწილი?

მეთოდოლოგია: სტატიაში გამოყენებულია ანალიზური, კომპარატივისტული, ისტორიული, ინდუქციური და დედუქციური მეთოდები.

დისკუსია/შედეგები: ჰაგიოგრაფია, როგორც ლიტერატურული ჟანრი, ბიზანტიურიდან მოდის და ამიტომ სწორედ ბიზანტიური ტექსტები წარმოადგენენ სხვა ქვეყნების ჰაგიოგრაფიული ტექსტებისთვის ნიმუშებსაც. მაშასადამე, ქართველ ჰაგიოგრაფს არ სჭირდება კომპოზიციურ-სტრუქტურული მოდელის შემუშავება, რადგან ეს მოდელი ბიზანტიელმა ჰაგიოგრაფებმა შექმნეს (ეს ეხება ორივე ქვეჟანრს: წმინდანთა ცხოვრებასაც და მონამეობასაც). ჩამოყალიბებული სტრუქტურულ-კომპოზიციური მოდელების მიღების შედეგად ქართული ჰაგიოგრაფია იმთავითვე შთამბეჭდავად გამოიყურება, თვით ისეთი ტექსტების ფარგლებშიც კი, რომელთაც კიმენურად, ანუ მარტივად, ლიტონად მოიხსენიებენ. აგიოგრაფიის სინკრეტული ბუნების გამო აგიოგრაფიული ტექსტი ისევე, როგორც თავად ამ ტექსტის პროტაგონისტი, როგორც წესი, სცდება კონკრეტული ერის დროსივრცულ ჩარჩოს და განზოგადდება. მაგრამ წმინდად ლიტერატურული თვალსაზრისით, ამ ტექსტებში ხშირადვე შეგვიძლია გამოვკვეთოთ ის მასაზრდოებელი ძარღვი თუ შენაკადები, რომლებიც მათ ფორმირებას და რავგარობას უწყობს ხელს და ის ტენდენციებიც, რომლებიც მათგან მომდინარეობს ამა თუ იმ ქვეყნის საერთო კულტურულ ფონდში. შესაბამისად, აქ იკვეთება, ერთი მხრივ, აგიოგრაფიული ნარატივის წინაპირობათა რკალი (ბერძნული კულტურული სივრციდან ესაა ანტიკური ბიოგრაფიები და ენკომიები, იუდეველური სამყაროდან – ბიბლიური თხრობა, საერთო ქრისტიანულიდან თვით სახარება, საქმე მოციქულთა), ხოლო, მეორე მხრივ, ახლად ნაქადაგები ქრისტიანობის ზეპირი და წერილობითი გზით გავრცელების კვალი, რომელიც ხშირად (და, ჩვენი აზრით, მცდარად) პრექრისტიანულ ფოლკლორულ გადმოცემებად მოიაზრება ხოლმე. სწორედ ამ ჩამოთვლილ ნიშანთა ერთობლიობა გვიქმნის წარმოდგენას ქართული ორიგინალური აგიოგრაფიის საწყისსა და სათავეებზე. ამ თვალსაზრისით, მნიშვნელოვანია, ერთი მხრივ, ფაქტოლოგიური მასალა, რომელიც გვაქვს საკუთრივ აგიოგრაფიულ თხრობაში, მეორე მხრივ, ლიტერატურათმცოდნეობითი ასპექტები, რომლებიც თავს იჩენს აგიოგრაფიის საწყის ეტაპზე (ვგულისხმობთ, მაგ. წმინდა ნინოს ავტობიოგრაფიული თხრობის ამსახველი ტექსტი ან კოლაელ ყრმათა წამების ბიოგრაფიული „ისტორიის“ მსგავს თხრობას, რომლებიც ტიპოლოგიურ კავშირს ავლენენ როგორც ანტიკურ ბიოგრაფიებთან, ისე მაკაბელთა ბიოგრაფიის ამსახველ ბიბლიურ ტექსტებთან). მეორე მხრივ, მნიშვნელოვანია ანტიკური და აგიოგრაფიაში ჩართული ენკომიების (მაგ. აბოს წამების მე-4 თავი) ტიპოლოგიური კავშირი და, მესამე მხრივ, ყურადღებას იქცევს ქართული ფოლკლორული ნაკადი, რომელიც წმინდა გიორგის, ათენოგენის, ბასილი დიდის, ბარბარეს, კვირიკეს, მაქსიმე აღმსარებლის ცხოვრებათა სხვადასხვა გახალხურებულ ეპიზოდს წარმოაჩენს. ეს დაკვირვება ცხად წარმოდგენას გვიქმნის ქართული აგიოგრაფიის, როგორც კულტურათა გზამკვლევის ერთგვარი პროდუქტის, სათავეების რავგარობაზეც.

ნარატოლოგიური თვალსაზრისით უმნიშვნელოვანესია, რომ აგიოგრაფია თანადროულად ჩამოყალიბდა როგორც წამებათა აქტების დოკუმენტური ჩანაწერების სახით, ისე ლიტურგიკული დანიშნულების ტექსტებად. თუმცა მიუთითებენ, რომ მეორე პირველის საფუძველზე განვითარდა. რადგან ქრისტიანობა ბერძნულ სალიტერატურო სივრცეში გავრცელდა და ჩამოყალიბდა, ხოლო დანარჩენ ქვეყნებში მასზე გვიან და სწორედ ბიზანტიური კულტურიდან გადავიდა, თვით ქრისტიანული ლიტერატურაც (აგიოგრაფიაც მათ შორის) უკვე მზა ლიტერატურული ფორმით გავრცელდა სხვა ქვეყანათა ლიტერატურაში. ასევე მოხდა ქართულ ლიტურგიკულ და სალიტერატურო სივრცეშიც, ეს კი მრავალმხრივ მნიშვნელოვანი ფაქტორია, შესაბამისად, ბერძნული ლიტერატურისგან განსხვავებით, ქართველ აგიოგრაფებს არ სჭირდებოდათ შაბლონებზე, ნარატიულ ფორმებზე ფიქრი, რადგან ეს უკვე შემუშავებული სახით შემოვიდა როგორც თარგმანის, ისე, სავარაუდოდ, ზეპირი გადმოცემების სახით.

ფორმირების თავისებურებები: აღსანიშნავია, რომ საქართველოსა და ბიზანტიის ისტორიაში ჰაგიოგრაფიული (მონამეობრივი) ლიტერატურის ჩამოყალიბება სხვადასხვა კონტექსტითაა ნაკარნახევი: I-IV საუკუნეებში ეს იყო ქრისტიანთა დევნა წარმართულ რომში, ქართულ რეალობაში მხოლოდ ერთი ტექსტი აღწერს წარმართთა მიერ ქრისტიანთა დევნას: „კოლაელ ყრმათა წამება“;

„შუშანიკის წამება“ კი აღწერს ცხოვრებას და მოწამებრივ აღსასრულს დედოფლისა, რომელიც მოკლა საკუთარმა მეუღლემ (პიტიახშმა, რომელიც იყო სპარსეთის პოლიტიკური მოკავშირე და რომელმაც მიიღო მაზდეანობა, ცეცხლთაყვანისმცემლობა). ამავდროულად, ქართულ ლიტერატურაში არ არსებობს მწვალებლობის წინააღმდეგ მებრძოლენი; განსხვავებულია ქართული ჰაგიოგრაფიის კონტექსტი. დამპყრობელი მტრის მიერ წამებული მოწამე დამახასიათებელია ქართული ჰაგიოგრაფიული ლიტერატურისთვის (მაგალითად, აბო, მიქაელ-გობრონი, ევსტათი მცხეთელი, დავითი და ტირიჭანი...), ეს კი ქმნის დაპირისპირებულ წყვილს: გმირი – წმინდანი და ანტიგმირი – არაქრისტიანი და არაქართველი დამპყრობელი მტერი. მაშასადამე, ქართული ჰაგიოგრაფიის გმირმა სხვა შინაარსი და იდეაც შეიძინა: გარდა რელიგიის დაცვისა, მთავარი გმირი ეროვნული იდეების დამცველთან იყო გაიგივებული (მაგ. აბო, მიუხედავად არაბული წარმოშობისა, მოწამეობრივი ადგილისა და გმირის ღვანლის დატვირთვის გამო ჰიმნოგრაფებსა და ჰაგიოგრაფებთან თბილელად ან ისმაიტელყოფილად მოიხსენიება).

ბიზანტიურ ჰაგიოგრაფიულ ლიტერატურაში ახალი ერა იწყება სვიმეონ მეტაფრასტის ტექსტების გადახედვითა და კორექტირებით. ამ პროცესის შედეგად განხორციელდა სამი მნიშვნელოვანი ცვლილება: 1. გასწორდა ერეტიკოსების მიერ დაზიანებული ტექსტები, 2. შეიცვალა ტექსტების სტრუქტურულ-კომპოზიციური მოდელი და 3. დაიხვეწა ენა. შესაბამისად გამოკვეთილია ბიზანტიური ჰაგიოგრაფიის პრემეტაფრასტული და მეტაფრასტული პერიოდები. უნდა აღინიშნოს, რომ მეტაფრასტული ცვლილების პროცესი ქართული ჰაგიოგრაფიისთვის იგივე არ იქნებოდა. ქართულ ჰაგიოგრაფიას (ანუ ქართულად თარგმნილს) მეტაფრასამდე და მის შემდეგ თავისებური გაგება სჭირდება. ტერმინი პრემეტაფრასტიკა არც კონტექსტით, არც ისტორიული მონაკვეთით და არც შინაარსით არ შეესაბამება ქართულ ტერმინ „კიმენს“. მიუხედავად იმისა, რომ პირველი პერიოდის არცერთი ჰაგიოგრაფიული ტექსტი არ არის მარტივი არც სტილისტური და არც კომპოზიციური მნიშვნელობით, ისინი, ცხადია, არ არის დაწერილი იმ ნორმებით, რომელთაც გამეტაფრასების პროცესში იყენებდნენ ჰაგიოგრაფები და, ცხადია, თავად სვიმეონ მეტაფრასი. თუმცა ჰაგიოგრაფიულ ტექსტთა უმეტესობა (შუშანიკის, ევსტათის, აბოს წამებები, გრიგოლ ხანძთელის, სერაპიონ ზარზმელის, ილარიონ ქართველის ცხოვრებანი და სხვ.) დახვეწილი სტილით, ჩამოყალიბებული სტრუქტურით და კომპოზიციით, თუ სახეობრივი სისტემით, ცხადია, სცდება ლიტონი, მარტივი ტექსტების ფორმატს. ე.ი. ეს ტექსტები უკვე აღარაა კიმენური, მაგრამ ჯერ არაა მეტაფრასული. ამიტომ მათ შესაფასებლად საუკეთესო ტერმინია პრემეტაფრასული. შესაბამისად, თუკი ვიმსჯელებთ ლიტონ კიმენურ ტექსტებზე, უპირველეს ნიშნულად „კოლელ ყრმათა წამება“ გვესახება. კომპოზიციის სიმარტივით, ნარატივის უბრალოებით, ენის სისადავით სწორედ ეს ტექსტი უნდა ასახავდეს კიმენურ ლიტონ პერიოდს ქართული ჰაგიოგრაფიისა. და პირიქით, სვიმეონ მეტაფრასტის შესწორებული ტექსტების თარგმანების შემდეგ ვხვდებით უფრო გრძელ სტრუქტურულ და კომპოზიციურ თავისებურებებს. ამავდროულად, ბიზანტიური სივრცისგან განსხვავებით, კიმენური (ან კიმენურად წოდებული) ტექსტები ხშირად გამოიყენება მეტაფრასტულ ტექსტთა პარალელურად ქართულ ლიტერატურაში და ხშირად უცვლელადაც. მაშასადამე, ქართული ჰაგიოგრაფიის თავისებურება ისიცაა, რომ არც კიმენურად წოდებული და არც პრემეტაფრასული ჰაგიოგრაფია, ბიზანტიურისგან განსხვავებით, მეტაფრასტულ პერიოდში უარყოფილი და დავინწყებული არ ყოფილა, რადგან არ არსებობდა ტექსტთა რევიზირების უპირველესი საფუძველი – წვალებათაგან შერყვნა-დაზიანება.

როგორია ჰაგიოგრაფიული კომპოზიციების სტრუქტურა და არის თუ არა ქართული ჰაგიოგრაფიული კანონი ზოგადი ჩარჩოს მსგავსი? ზოგიერთ სამეცნიერო ლიტერატურაში განასხვავებენ მოწამეების, ერების განმანათლებლების, იერარქების, ღვთისმოსავი მმართველების, წმინდა მამების, ქრისტესთვის ???სულელების ცხოვრებას ტიპოლოგიით და სტრუქტურით (T.R. Rudy). ქართული ჰაგიოგრაფიული ლიტერატურა აღწერს თითოეულის ცხოვრებას და მოწამეობას, მაგრამ სტრუქტურული თვალსაზრისით მხოლოდ წამებანი და ცხოვრებანი გამოირჩევა და ტექსტი მხოლოდ კომპოზიციურ ასპექტში ავლენს განსხვავებას. ყოველ შემთხვევაში ეს თემა ჯერ არ არის გამოკვლეული.

გარდა ცხოვრებისა (vita; βίος κα πολιτεία) და აქტებისა (acta ან gesta; πράξεις), რომლებიც თავისთავად ბიოგრაფიებია, ბიზანტიურ ლიტერატურაში განასხვავებენ ცხოვრებას ქებით, ენკომიებს (βίος σὺν ἔγκαιμῳ), რომლებიც ჩვეულებრივ ხასიათდება უფრო დიდი რიტორიკული ფორმებით. ქება, ანუ ენკომია (ἔγκαιμος) ბაძავს ზეპირ ან წმინდანის პატივსაცემად წარმოთქმულ ქადაგებებს და ყურადღებას ამახვილებს არა იმდენად ფაქტებზე, რამდენადაც საერთო წერტილებსა და მორალურ დასკვნებზე. ჰაგიოგრაფიულ ჟანრებს შორის საზღვრები არასდროს ყოფილა ძალიან მკაცრი, ამიტომ კონკრეტული ტექსტის სათაური ყოველთვის ადეკვატურად არ ასახავს მის ჟანრულ ბუნებას. ნებისმიერი სახის ჰაგიოგრაფიული წყაროებიდან ისტორიული ინფორმაციის მოპოვება ხშირად მოითხოვს ძალიან რთულ ანალიზს, რადგან ამ ტექსტების ავტორები მიზნად ისახავდნენ არა ინფორმაციის გადაცემას, არამედ გარკვეული სურათის შექმნას (დ. ე. აფინოგენოვი).

წმინდანთა ცხოვრება, ისევე როგორც ზოგადად ჰაგიოგრაფიული ტექსტები, ერთ-ერთი ყველაზე ფორმალიზებული ლიტერატურული ჟანრია, რომლის მთავარი მახასიათებელია კანონის მიმდევრობა, რომელიც ვლინდება ნაწარმოების ყველა სიბრტყეზე – სტრუქტურულ, სტილისტურ, იდეოლოგიურ და სიმბოლურ-თეოლოგიურ დონეზე. სტრუქტურულ დონეზე მხატვრული კანონის მიმდევრობა გამოიხატება ცხოვრების მკაცრი კომპოზიციური სქემის არსებობით; სტილისტურ დონეზე – გარკვეული პოეტური საშუალებების გამოყენებისას, მათგან ყველაზე მნიშვნელოვანია ჰაგიოგრაფიული თემა (ე.წ. საერთო ადგილები; loci communes; κοινο τόποι); იდეოლოგიურ და სიმბოლურ-თეოლოგიურ დონეზე კანონზე ორიენტაცია აისახება ასიმილაციის (imitatio) და წმინდანთა მიმდევრობის პრინციპით.

ცხოვრებას, როგორც ქრისტიანული ლიტერატურის ჟანრს, აქვს მკვეთრი სპეციფიკა: ჰაგიოგრაფის მიზანია არა ისტორიულად ზუსტი ბიოგრაფიის ხელახლა შექმნა, არამედ წმინდანის ღვაწლის არსის და მარადიული შინაარსის გამოვლენა, რომლის მიწიერი ცხოვრება იყო გზა ღმერთისკენ. ამიტომ, ჰაგიოგრაფი ხშირად შეგნებულად ართმევს თავის გმირს ინდივიდუალურ, „მიწიერ“ თვისებებს და ტოვებს მხოლოდ ტიპურს და „ზეციურს“ მის გამოსახულებაში. ამით აიხსნება მნიშვნელოვანი რაოდენობის სტაბილური ლიტერატურული ფორმულების არსებობა, ასევე საერთო მოტივები, შეთქმულებები და სხვა სტრუქტურული ელემენტები სხვადასხვა ტექსტებისთვის, რომლებიც ტრადიციულია წმინდანთა ცხოვრებისათვის.

კანონის გათვალისწინება და ნიმუშებზე, როგორც ჰაგიოგრაფიული ტექსტის აგების ძირითად პრინციპებზე, ორიენტაცია განაპირობებს ხშირ სესხებას ცნობილი ერთგულების ცხოვრებიდან ახლად განდიდებული წმინდანთა ცხოვრების შექმნისას: ახალი წმინდანი ბაძავს თავის დიდ წინამორბედებს, ჰაგიოგრაფი მოწმობს გმირის სინამდვილეს. ამავდროულად, კანონზე ინსტალაცია, რომელიც ქრისტიანული ცნობიერების ყველაზე მნიშვნელოვანი მახასიათებელია, გავრცელდა როგორც მხატვრულ რეალობაზე, ასევე ისტორიულზე.

ჰაგიოგრაფიაში გმირებისა და მოვლენების გამოსახულების განზოგადება არ ართმევს ცხოვრებას კონკრეტულ ისტორიულ მახასიათებლებს: ისინი აუცილებელი პირობაა წმინდანთა შესახებ საწინდო თხრობის შესაქმნელად, განსაკუთრებით სასწაულების განყოფილებაში.

საუკუნეების განმავლობაში ჩამოყალიბებული ცხოვრების ამსახველი ტექსტების სრული სქემა გულისხმობს მასში სამი კომპონენტის – წინასიტყვაობის, ძირითადი ნაწილისა და დასკვნის არსებობას.

წინასიტყვაობა, როგორც წესი, მოიცავს უამრავ ტიპურ თემას, მოტივებსა და ფორმულებს, რომლებიც საერთოა ცხოვრების ჟანრის ძეგლების უმეტესობისთვის: ჰაგიოგრაფის მიერ ერთგვარი დასაბუთება წმინდანის ცხოვრების დაწერის აუცილებლობის შესახებ (იოანე საბანისძე სამოელ კათალიკოსის წერილს წარუძღვარებს ჰაგიოგრაფიულ თხრობას, ხოლო გიორგი მერჩულე ღვაწლმოსილ მამათა ცხოვრების ასახვის აუცილებლობით ხსნის იმას, რომ წერას მიჰყო ხელი) (causae scriptandi), ავტორის თვითშეფასების ფორმულა (გიორგი მერჩულე ჩივის, ნაკლოვანება არ მაძლევს დუმილის შესაძლებლობას), ჩივილი ყველა სათნოებისა და დაპირებების აღწერის შეუძლებლობაზე. pluribus pauca), სთხოვს მკითხველს, არ დაგმოს ავტორი დაშვებული შეცდომებისთვის (შეიძლება ასეთი აზრი იყოს დასკვნაშიც) და ა.შ. ხშირად უფრო ზოგად თემებს შეიძლება შეეხოს ცხოვრების შესავალში: ქრისტიანული დოგმატების დებულებები, წარსული დროის ერთგულთა განდიდება, ახლად განდიდებულ წმინდანთა წმინდანად შერაცხვის დასაბუთება და ა.შ.

წმინდანის ცხოვრების თხრობა არის ცხოვრებების ძირითადი ნაწილის შინაარსი, რომელიც ასევე აგებულია გარკვეული ნიმუშით, საერთო როგორც აღმოსავლური, ისე დასავლური ქრისტიანული ტრადიციებისთვის (რაც საერთოა როგორც ბიზანტიური, ასევე ქართული ჰაგიოგრაფიისთვის). წმინდანის ბიოგრაფია, როგორც წესი, იწყება მოთხრობით ღვთისმოსავი მშობლების შესახებ, ეტიკეტის მახასიათებლებით, რომლებითაც დაჯილდოებულნი არიან წმინდანის მამა და დედა, არა მარტო ქმნის გმირის ღვთისმოყვარე მშობლების გამოსახულებას, არამედ წინასწარმეტყველებს მის მომავალ სათნოებებს). გმირის დაბადებას ხშირად წინ უსწრებს ღვთაებრივი ნიშნები, რომლებიც მიუთითებს მის რჩეულობასა და ღვთისადმი ერთგულებაზე. წმინდანის ბავშვობისთვის დამახასიათებელია მდგრადი მოტივებიც: ჩვილობიდან ღვთიური ცხოვრებისკენ მისწრაფება, საბავშვო თამაშების უარყოფა, წერა-კითხვის ადვილად სწავლა, გვხვდება ღვანლთა შესახებ თხრობა, ისევე როგორც წმინდანის სიცოცხლეში აღსრულებული სასწაულები, თხრობა ტრადიციულად მთავრდება ისტორიით გმირის მართალი გარდაცვალების შესახებ, რის შემდეგაც, როგორც წესი, აღწერილია გმირის სიკვდილის შემდგომი სასწაულები და სრულდება ქებით (ენკომიით, როგორც აბოს წამება). ზოგჯერ სასწაულების ისტორიები, ისევე როგორც წმინდანის ქება, რომელიც ამთავრებს ცოცხალ სქემას, შეიძლება გამოირჩეოდეს დამოუკიდებელ ნაწარმოებებად – წმინდანთა სადიდებელ სიტყვებად.

ცოცხალი ჟანრის ისტორიულმა განვითარებამ განაპირობა მისი სხვადასხვა ჟანრის შიდა განხრების ჩამოყალიბება. ასე რომ, ტრადიციულ ცხოვრებასთან ერთად გაჩნდა წმინდანთა „ხალხური“ ცხოვრებანი, რომელთა მთავარი მახასიათებელიც ლეგენდარული და ფოლკლორული მოტივების აქტიური გამოყენებაა. ასევე მნიშვნელოვანი და საყურადღებოა, რომ ქრისტეს მონამეთა შესახებ თხრობა ჯერ ზეპირი, ხოლო შემდეგ წერილობითი სახით შემოვიდა ქართულ კულტურულ სივრცეში (ბასილი დიდი და ბასილა, კვირიკე და კვირია, ლაზარე და ლაზარე, ბარბარე და ბაბალე, ათენოგენი და ათენგენი).

მონამეთა ცხოვრება. მონამეობა არის შეგნებული და ნებაყოფლობითი სიკვდილი ქრისტეს ცხოვრების, მისი ერთგულებისა და ქრისტიანული სარწმუნოების დამონმებისთვის. ქრისტეს ღვანლის მიდევნება არის ის მოტივი, რომელიც შემდგომში იქცა ცხოვრებისეული ტექსტების ჟანრის იდეოლოგიურ-მხატვრულ დომინანტად (დასავლურ სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოიყენება ტერმინი *imitatio Christi*, რომელსაც ქართველი მკვლევრებიც იყენებენ). ასკეტის სიკვდილის ფრაზა ხშირად არის ლოცვა უფლისადმი მისი მტანჯველთა შენდობისთვის, რაც გვახსენებს ჯვარცმული ქრისტეს სიტყვებს: „მამაო, მიუტევე მათ, რამეთუ არ იციან, რას აკეთებენ“ (ლკ. 23. 34; შდრ. მთ. 5. 44). ბიბლიური მოდელი ასეთ ეპიზოდებში შეიძლება იყოს უმნიშვნელოვანესი. ჰაგიოგრაფიულ ტექსტებში ფართოდ გავრცელდა მაცხოვრის სიტყვები, რომლებიც წმინდანთა მიერ წარმოქმნილი იყო სიკვდილის წინ: „მამაო, ჴელთა შენთა შევჴვედრებ სულსა ჩემსა. და ესე რაჲ თქუა, განუტევა სული“ (ლკ. 23. 46).

აგიოგრაფიული ლიტერატურა, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, წარმოდგენილია თარგმნილი და ორიგინალური ნაწარმოებებით, შესრულებული მარტიროლოგიის (წამების) და ცხოვრების ჟანრებში. ნაწარმოებები შეიქმნა 3 რედაქციით: კიმენიკური (ორიგინალი), მეტაფრასტული (შესწორებული ორიგინალი ვერსია) და სვინაქსარული (მოკლე ვერსია წირვაზე წასაკითხად).

I. ქართული ჰაგიოგრაფიული ლიტერატურის ორიგინალური მარტიროლოგიური ჟანრი რამდენადმე განსხვავება ბიზანტიური ორიგინალური წყაროსგან. ბიზანტიური მონამეობა დაიბადა და განვითარდა რომის იმპერიაში ქრისტიანობასა და წარმართობას შორის შინაგანი დაპირისპირების შედეგად, რაც გამოიხატება ქრისტიანი მონამეების მიერ სიკვდილით დასჯილთა ქმედებების აღწერაში. ისინი შეიქმნა ქრისტიანობის ბიზანტიის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადებამდე (IV საუკუნის I ნახევარი). ქართული მონამეობა წარმოიშვა V საუკუნის II ნახევარში, საქართველოს ნათლობიდან 150 წლის შემდეგ, ქრისტიანობაში და არა წარმართულ გარემოში, ქართული ჰაგიოგრაფიის გმირები გახდნენ ზოროასტრიზმის (ირანი) და ისლამის (არაბული ხალიფატის) ბატონობის დროს წამებული ქრისტიანები. მხოლოდ ერთადერთ ტექსტში – „კოლაელ ყრმათა წამებაში“ გვაქვს წარმართ მშობელთაგან გაქრისტიანებულ შვილთა ჩაქოლვა, თუმცა ამ ტექსტშიც აღწერილია წარმართთა და ქრისტიანთა თანაცხოვრება და არა დაპირისპირება.

მიუხედავად იმისა, რომ ქართული მონამეობა ბიზანტიური ლიტერატურის გავლენის ქვეშ იყო, იგი ჩამოშორდა ორიგინალური წყაროს სხვადასხვა ფორმულას და ასახავს ეროვნულ ქართულ თავისებურებებს. ქართული ჰაგიოგრაფიული (განსაკუთრებით მონამეობრივი ჟანრის) ნაწარმოებები ქრისტიანული მცნებების უკომპრომისო დაცვასთან ერთად წარმოადგენს საქართველოს ეროვნული დამოუკიდებლობისთვის ბრძოლის იდეას: ამ ნაწარმოებების გმირებისთვის ქრისტიანული სარწმუნოების დაცვა განუყოფლად არის დაკავშირებული ქვეყნის მთლიანობის დაცვასთან. ქართული მონამეობა აქტუალურია ქრისტიანობის მიღების ისტორიის პირველი საუკუნიდან XVIII საუკუნემდე. ქართული მონამეობის ტექსტურ რედაქციებს ბიზანტიურისგან განსხვავებით მეტაფრასული პარალელები არ გააჩნია.

ქართული მონამეობა იყოფა 3 ჯგუფად: საქართველოში (VII საუკუნემდე) ზოროასტრული (მაზდეანური) ირანის ბატონობის პერიოდის მონამეთა შესახებ შექმნილი შრომები; არაბული (VIII საუკუნის შემდეგ) და სპარსული (XVII-XVIII სს.) – ისლამი.

I ჯგუფში შედის წმიდა შუშანიკის († 475), რაჟდენ პირველმონამის († 457), ევსტათი მცხეთელის († 589 წ.), აბიბოს ნეკრესელის წამებანი (VI საუკუნის მე-2 ნახევარი), შემონახული გვიანდელ ხელნაწერებში (X საუკუნის შემდეგ). ტექსტთა რევიზიის ერთ-ერთი ძირითადი მიზეზი ენობრივ ნორმათა ცვლაც იყო.

X საუკუნის II ნახევარში საქართველომ დაიწყო ქვეყნის გაძლიერების პროცესი. XI-XII საუკუნეებში ქართული სახელმწიფოებრიობის აყვავების პერიოდში მონამეობრივი სიკვდილის არცერთი შემთხვევა არ ყოფილა. XIII საუკუნიდან და XIV-XVIII საუკუნეების განმავლობაში, როდესაც დაიწყო ქვეყნის დაქუცმაცებისა და ცალკეულ სამეფოებად და სამთავროებად დაყოფის პროცესი, განახლდა მაჰმადიანთა შემოსევები, რამაც გამოიწვია ქრისტიანთა წამების ახალი შემთხვევები. XVII-XVIII საუკუნეებში აღმოსავლეთ საქართველოში მაჰმადიანი სპარსელთა ბატონობის პერიოდში აწამეს ქართველი თავადები, მეფეები და დედოფლები: მეფე ლუარსაბი († 1622), ქეთევან დედოფალი († 1624 წ.), ბიძინა ჩოლოყაშვილი, შალვა და ელიზბარი († 166). XVI საუკუნიდან ჰაგიოგრაფია, როგორც ჟანრი, ნელ-ნელა კარგავს თავის მახასიათებლებს, იმდენად, რამდენადაც მონამეობა იწერება სხვადასხვა ლიტერატურული ფორმით (მაგალითად, თეიმურაზ მეფის მიერ ქეთევან დედოფლის წამება ლექსად დაიწერა).

II. ქართულ ჰაგიოგრაფიაში ცხოვრების ჟანრი წარმოიშვა საქართველოში ბერობის შემოსვლისთანავე (VI ს.). ადგილობრივი და ქრონოლოგიური პრინციპის მიხედვით, ნაწარმოებები იყოფა 3 ჯგუფად: აღმოსავლეთ საქართველოში ასურელი მამების (შიომღვიმე, გარეჯი, ალავერდი, ზედაზენი და სხვ.) ანაქორეტული (მარტომყოფ) ტიპის მონასტრებში შექმნილი ცხოვრებები; სამხრეთ საქართველოში ქართველი ბერების მიერ დაფუძნებულ კენობიტურ მონასტრებში შექმნილი ცხოვრებანი (ხანძთა, ოშკი, შატბერდი და სხვ.);

III. ჩვენ აღარ შევხებით მე-10 საუკუნის II ნახევარში ბიზანტიურ კულტურაში ჩამოყალიბებულ მეტაფრასტულ ლიტერატურას, რომელიც თავისებურად აისახა ქართულ ჰაგიოგრაფიაში.

დასკვნა: მაშასადამე, რომ შევაჯამოთ, შეგვიძლია ვთქვათ, რომ 1. ქართული ჰაგიოგრაფიული კანონი ჩამოყალიბდა ბიზანტიური შაბლონის მიხედვით; 2. წერილობითი სახით შემოსვლა-გავრცელებამდე შემოვიდა ზეპირი გზით და აისახა ქართულ ფოლკლორულ წარმოდგენებში; 3. ქართული ჰაგიოგრაფიული ტექსტები ისტორიული კონტექსტის სხვაობის გამო განსხვავდება ბიზანტიური შაბლონებისგან (არ გვაქვს ასახული წარმართული ქართლის ბრძოლა ქრისტეს მიმდევრებთან და ამ ნიადაგზე მონამეობა); 4. ქართველ მონამეთა ღვაწლი დასაწყის ეტაპზევე უკავშირდება აგრესორს, მტერს, რომელიც ქვეყნის დამოუკიდებლობას და სარწმუნოებას ებრძვის, შესაბამისად, სარწმუნოება და ქვეყნის ინტერესები ერთმანეთს გაუთანაბრდა; 5. კიმენურად მოხსენიებულ მარტივ ტექსტთაგან შეგვიძლია ამ ტერმინით მოვიხსენიოთ მხოლოდ „კოლაელთა მარტვილობა“; 6. რადგან ქართულ ჰაგიოგრაფიულ ძეგლთა უმეტესობა გვიანი ხელნაწერითაა მოღწეული ჩვენამდე, უფრო მისადაგებული ტერმინი კი-მენის ნაცვლად უნდა იყოს პრემეტაფრასული (რომელიც უკეთ გამოხატავს ტექსტთა სტრუქტურულ და ენობრივ სპეციფიკას); 7. ყველა ტექსტი, რომელთაც ჩვენამდე მოაღწიეს, პარალელურად თანაარსებობს და, რაც მთავარია, თანაარსებობს (გამოყენების ველი არ შეზღუდვია) საეკლესიო სივრცეში.

გამოყენებული ლიტერატურა:

- Aland, B. (Ed.). (2003). *Literarische Konstituierung von Identifikationsfiguren in der Antike*. Mohr Siebeck.
- ამირხანაშვილი, ი. (2011). სიტუაციის კომპოზიცია აგიოგრაფიაში. *სჯანი*, 12, 9–15.
- ამირხანაშვილი, ი. (2012). აგიოგრაფიის სტილის საკითხები (თეორიული შენიშვნები). *სჯანი*, 13, 8–14.
- კეკელიძე, კ. (1980). *ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია*. „მეცნიერება“.
- ხინტიბიძე, ე. (1969). ბიზანტიურ-ქართული ლიტერატურული ურთიერთობები. თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა.
- ხინტიბიძე, ე. (1982). ქართულ-ბიზანტიური ურთიერთობების ისტორიისთვის. თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა.
- ფარულავა, გ. (1982). მხატვრული სახის ბუნებისათვის ძველ ქართულ პროზაში. თბილისი.
- Pierer, H. A. (1859). *Pierer's Universal-Lexikon* (Vol. 7). Altenburg: H. A. Pierer.
- სირაძე, რ. (1975). *ძველი ქართული თეორიულ-ლიტერატურული აზროვნების საკითხები*. თბილისი.
- ზარიძე, ხ. (1985, ივნისი 14). „ხოლო ნეტარმან ევსტათი განიცინა“. ლიტერატურული საქართველო.
- Aland, B. (Ed.). (2003). *Literarische Konstituierung von Identifikationsfiguren in der Antike*. Mohr Siebeck.
- Amirkhanashvili, I. (2011). *Situatsiis kompozitsia agiographiashi [Composition of situation in hagiography]*. *Sjani*, 12, 9–15.
- Amirkhanashvili, I. (2012). *Agiograpiis stilis sakitkhebi (teoriuli nishvnebi) [Issues of hagiographic style (Theoretical notes)]*. *Sjani*, 13, 8–14.
- Kekelidze, K. (1980). *Dzveli kartuli literaturis istoria [History of Old Georgian Literature]*. Metsniereba.
- Khintibidze, E. (1969). *Bizantiur-kartuli literaturuli urtiertobebi [Byzantine-Georgian Literary Relations]*. Tbilisi State University Press.
- Khintibidze, E. (1982). *Kartul-bizantiuri urtiertobebis istoriatvis [On the History of Georgian-Byzantine Relations]*. Tbilisi State University Press.
- Pharulava, G. (1982). *Mkhatvruli sakhis bunebisatvis dzvel kartul prozashi [On the Nature of the Artistic Image in Old Georgian Prose]*. Tbilisi.
- Pierer, H. A. (1859). *Pierer's Universal-Lexikon* (Vol. 7). Altenburg: H. A. Pierer.
- Siradze, R. (1975). *Dzveli kartuli teoretikul-literaturuli azrovnebis sakitkhebi [Issues in Old Georgian Theoretical-Literary Thought]*. Tbilisi.
- Zaridze, Kh. (1985, June 14). „Kho nertarman Eustati ganitsinina“ [Blessed Eustathius was mocked]. *Literaturuli Sakartvelo [Literary Georgia]*.